

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i09.071>

ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA IJTIMOIIY MOHIYATNING BADIYY TALQINI VA DETAL POETIKASI

Sattorova Munisa Majiddin qizi

Buxoro viloyati Jondor tumani 12-maktab ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi
munissattorva@gmail.com Orcid <https://orcid.org/0009-0004-7496-7079>

Annotatsiya. Mazkur maqolada XX asr o‘zbek realizmining yorqin namoyandasi Abdulla Qahhor hikoyalarining ijtimoiy mohiyati aniq matniy tahlillar asosida tadqiq etiladi. Yozuvchining “O‘g‘ri”, “Bemor”, “Anor” hamda “Dahshat” asarlaridagi voqealar tizimi, syujet zanjiri va personajlar harakati orqali davrning ijtimoiy qiyofasi tahlil qilingan. Tadqiqotda ijtimoiy tabaqalanish, mustamlaka davri ma‘muriy apparatining tamagirilik mexanizmlari, qashshoqlik psixologiyasi hamda an‘anaviy turmush tarzidagi ma‘naviy inqiroz badiiy detal poetikasi doirasida yagona ilmiy mantiqda yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qahhor, o‘zbek hikoyachiligi, ijtimoiy mohiyat, badiiy detal, psixologizm, syujet mantig‘i, xarakter talqini.

Аннотация. В данной статье на основе детального текстового анализа исследуется социальная сущность рассказов яркого представителя узбекского реализма XX века Абдуллы Каххара. Через систему событий, сюжетную канву и поступки персонажей в таких произведениях писателя, как «Вор», «Больная», «Гранат» и «Ужас», анализируется социальный облик эпохи. В исследовании в рамках поэтики художественной детали и единой научной логики освещаются вопросы социального расслоения, механизмы взяточничества колониального административного аппарата, психология нищеты, а также духовный кризис в традиционном укладе жизни.

Ключевые слова: Абдулла Каххар, узбекский рассказ, социальная сущность, художественная деталь, психологизм, логика сюжета, трактовка характера.

Abstract. This article examines the social essence of short stories by Abdulla Qahhor, a prominent figure in 20th-century Uzbek realism, through rigorous textual and ideological analysis. Focusing on works such as “O‘g‘ri” (The Thief), “Bemor” (The Patient), “Anor” (The Pomegranate), and “Dahshat” (Terror), the study analyzes the structural plot dynamics, character evolution, and artistic details that reflect the social landscape of the era. The research demonstrates how administrative exploitation, entrenched socio-economic deprivation, the tragedy of psychological subjugation, and patriarchal constraints are systematically uncovered through Qahhor’s concise narrative technique, psychological realism, and functional artistic details.

Keywords: Abdulla Qahhor, Uzbek short story, social essence, artistic detail, psychologism, narrative logic, character interpretation.

KIRISH. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixida kichik nasriy janr orqali butun bir ijtimoiy tuzumning ziddiyatlarini, inson ruhiyatidagi murakkab evrilishlarni qamrab olish an‘anasi bevosita Abdulla Qahhor nomi bilan bog‘lanadi [3, 45-b.]. Adib ijod qilgan davr o‘zbek xalqining ijtimoiy-siyosiy, ma‘naviy va madaniy hayotida jiddiy sinishlar, mustamlakachilik sarqitlari hamda yangi mafkuraviy tazyiqlar to‘qnashgan murakkab bosqich edi [5, 78-b.]. Qahhorning ijodiy o‘ziga xosligi shundaki, u davrning og‘riqli ijtimoiy masalalarini balandparvoz shiorlar yoki yuzaki publitsistik mulohazalar vositasida emas, balki oddiy mehnatkash insonning maishiy turmushi, ichki dardi va tirikchilik ziddiyatlari kesimida badiiy tahlil etdi [2, 112-b.]. O‘zbek adabiyotshunosligida adib merosining g‘oyaviy yo‘nalishlari atroflicha o‘rganilgan bo‘lsa-da, ijtimoiy mohiyatning bevosita asar to‘qimasi, qahramonlar fe‘l-atvori va badiiy detallar zanjiri orqali izchil yuzaga chiqishi masalasi doimiy ilmiy tahlilni taqozo etadi. Qahhor hikoyalaridagi ijtimoiy fojia tashqaridan sun‘iy kiritilgan tayyor xulosa emas, balki qahramonning ruhiy holati, ma‘muriy tuzum bosimi va nochorlik girdobining tabiiy oqibati sifatida shakllanadi [3, 92-b.]. Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi - Abdulla Qahhorning xarakterli hikoyalari matniga tayangan holda, ijtimoiy voqelik qaysi tasviriy, ruhiy va ifodaviy vositalar yordamida badiiy gavdalantirilganini aniqlash hamda uning mohiyatini ilmiy asoslashdan iborat.

METODOLOGIYA. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tarixiy, tizimli-tekstologik hamda badiiy-psixologik tahlil usullaridan foydalanildi:

Qiyosiy-tarixiy usul orqali asarlarda aks etgan ijtimoiy ziddiyatlarning davriy manbalari va tarixiy ildizlari aniqlandi [5, 84-b.].

Tizimli-tekstologik tahlil vositasida hikoyalardagi syujet rivoji, matn osti qatlamlari, muallif remarkalari va badiiy detallarning vazifaviy yuki o‘rganildi [4, 156-b.].

Badiiy-psixologik tahlil esa personajlarning xatti-harakatlari, ularning nutqiy xususiyatlari, kechinmalari hamda tizimli mutellikka bo‘ysunish sabablarini ochishga xizmat qildi [2, 134-b.]. Tadqiqotning empirik asosi sifatida adibning “O‘g‘ri”, “Bemor”, “Anor” hamda “Dahshat” hikoyalari matni jalb etildi [1].

NATIJALAR. Abdulla Qahhor hikoyalarida ijtimoiy voqelik passiv fonga aylanmaydi, balki inson taqdirini yo‘naltiruvchi bosh omil vazifasini bajaradi [2, 67-b.]. Yozuvchi inson huquqlarining toptalishi, ma‘naviy qashshoqlik va iqtisodiy qaramlik masalalarini asar qahramonlarining shaxsiy fojiasi orqali teran umumlashtiradi.

Adibning “O‘g‘ri” hikoyasida kechadigan voqealar ma‘muriy apparatning butunlay chiriganligini va qonunsizlikning odatiy turmush mezoniga aylanib qolganini ko‘rsatadi [1, 14-b.]. Qobil bobo uchun bir bosh ho‘kiz shunchaki xonadon hayvoni emas, balki butun oilaning yashash asosi, ijtimoiy himoyasidir. Uning yo‘qolishi oilani halokat yoqasiga olib keladi. Biroq Qobil bobo va uning xotini duch kelgan tizim vakillari - ellikboshi, amin va pristav - jabr ko‘rgan shaxsni himoya qilish o‘rniga, uning so‘nggi imkoniyatlarini ham talashga kirishadilar. Ellikboshi dastlabki dalolatnomani tuzish bahonasida tamagirilik qilsa, amin rasmiyatchilik niqobi ostida bechora cholni sarson etadi, pristav esa o‘zining mutlaq kibri va tahdidli

munosabati bilan oddiy insonning qadr-qimmatini yerga uradi [3, 58-b.]. Oqibatda o‘g‘ri topiladi, biroq ho‘kiz qaytmaydi; aksincha, Qobil bobo uyidagi oxirgi tovuq va tuxumlaridan ham ajraladi. Muallif bu yerda huquqsiz insonning jamiyat oldidagi to‘liq o‘jizligini yuksak badiiy mantiq bilan ifodalagan.

“**Bemor**” hikoyasida esa ijtimoiy nochorlik bevosita inson hayoti va o‘limi chegarasida sinovdan o‘tadi [1, 28-b.]. Sotiboldining xotini xastalikka chalinganida oilaning moddiy nochorligi tufayli malakali tibbiy yordam olish imkonsiz bo‘lib chiqadi. Ushbu iqtisodiy bo‘shliq o‘rnini jamiyatda chuqur ildiz otgan xurofot va mutaassiblik egallaydi. Xotining ahvoli og‘irlashgani sari Sotiboldi ro‘zg‘oridagi bor-yo‘g‘ini sotib, baxshi va mullalarga sarflaydi. Adib bu yerda ma‘rifatsizlik insonning o‘z shaxsiy ixtiyori emas, balki ijtimoiy sharoit va nochorlik keltirib chiqargan oqibat ekanini ko‘rsatadi [2, 145-b.]. Hikoya so‘ngida miltillab o‘chayotgan pilik detali xonadondagi qorong‘ilik bilangina cheklanmay, butun bir davrning nochor va umidsiz ijtimoiy holatini ifodalovchi kuchli ramzga aylanadi [4, 162-b.].

Mehnatkash insonning iqtisodiy qaramligi va qadr-qimmatini masalasi “**Anor**” hikoyasida yorqin aks etgan [1, 42-b.]. Turobjonning homilador ayoliga bir juft anor olib berishga qurbi yetmasligi uning beparvoligidan emas, balki qancha mehnat qilmasin, tirikchilik mashaqqatidan ortib biror arziyas narsa olishga yetmaydigan ijtimoiy muhitda yashayotganidan dalolat beradi. Moddiy o‘jizlik va nochorlik qahramonning ruhiyatida og‘ir asabiy taranglikni, chorasiz alamzadalikni keltirib chiqaradi. Natijada ushbu nochorlik oilaviy janjalga, insoniy g‘ururning toptalishiga va ma‘naviy tushkunlikka olib keladi [3, 71-b.].

“**Dahshat**” hikoyasida esa o‘tmishdagi patriarxal munosabatlar va xotin-qizlar erksizligining fojiali oqibatlari Unsin fojiasi orqali umumlashtirilgan [1, 65-b.]. Inson taqdiri boylik, obro‘ va yovvoyi urf-odatlar oldida qadrsiz buyumga aylantirilgan jamiyatda yosh ayolning or-nomusi va jur‘ati uning o‘limi bilan yakun topadi. Qorong‘i go‘ristondagi qabr toshiga qoziq qoqish sharti jamiyatdagi zolim va beshafqat talablarning, inson sha‘nini toptovchi g‘ayriinsoniy illatlarning badiiy timsoli bo‘lib xizmat qiladi [5, 103-b.].

MUHOKAMA. Abdulla Qahhor hikoyalarining ijtimoiy quvvati adibning ortiqcha tasvir va uzun bayonlardan voz kechib, barcha badiiy yukni detallar tizimiga yuklash mahoratida namoyon bo‘ladi [2, 178-b.]. Yozuvchi qahramonning ijtimoiy qiyofasini uzoq ta‘riflamaydi, balki uning holatini kichik bir buyum, harakat yoki lisoniy ifoda orqali to‘liq ochib beradi. Masalan, “O‘g‘ri” hikoyasida amaldorning etik ustidagi changni artishi shunchaki oddiy maishiy harakat emas, balki butun bir ma‘muriy apparatning xalq dardiga bepisandligi va kibrining yorqin timsolidir [4, 168-b.].

Qahhorona fojining tub ildizi qahramonlarning o‘z ijtimoiy ahvolini to‘la anglab yetmasligida, mutelikni tabiiy holat sifatida qabul qilishidadir [3, 84-b.]. Qobil bobo amaldorlar tomonidan talanayotganini tushunmaydi, aksincha, ulardan najot kutadi. Sotiboldi o‘z ayolining o‘limiga ilmsizlik va tibbiy nochorlik sabab bo‘lganini emas, barchasini peshona yozig‘i deb biladi. Yozuvchi realizmining qudrati shundaki, u kitobxonga to‘g‘ridan-to‘g‘ri hukm o‘qimaydi, balki voqealar mantiqiy oqimini shunday mahorat bilan quradiki, o‘quvchining o‘zi ushbu adolatsiz tuzumga va mutelikka nisbatan ichki g‘alayon his qiladi [2, 190-b.]. Adib asarlarida ilgari surilgan ijtimoiy g‘oyalar muayyan bir tuzum doirasidan oshib, umuminsoniy

qadriyatlar darajasiga ko‘tariladi. Unda qonun oldidagi tenglik, inson sha‘nining daxlsizligi, mehnat qiluvchi shaxsning moddiy va ma‘naviy erkinligi masalalari estetik talab darajasida qo‘yilgan [5, 115-b.].

XULOSA. Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Abdulla Qahhor hikoyalarining ijtimoiy mohiyati asar syujetining ichki mantig‘i va badiiy detal poetikasi bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Yozuvchi ijtimoiy ziddiyatlarni tashqi tomondan keltirib tiqishtirmaydi, balki ularni oilaviy munosabatlar, maishiy muammolar va qahramonlarning ruhiy iztiroblari orqali tabiiy ravishda yuzaga chiqaradi.

Asarlarda yaratilgan Qobil bobo, Sotiboldi, Turobjon va Unsin kabi obrazlar o‘z davrining ijtimoiy tabaqalanishi, ma‘muriy o‘zboshimchalik, qashshoqlik hamda jaholat jabrini tortgan qatlamlarning umumlashgan ifodasidir. Abdulla Qahhorning badiiy mahorati shundaki, u lakonik til, chuqur psixologik detal va keskin satira orqali insonni xorlovchi har qanday ijtimoiy illatga qarshi kurashish zarurligini badiiy jihatdan isbotlab bera olgan [2, 215-b.].

Ushbu tadqiqot materiallaridan oliy ta‘lim muassasalarida o‘zbek adabiyoti tarixi, nasr poetikasi va matnshunoslik kurslarini o‘qitishda, shuningdek, Abdulla Qahhor ijodiy merosini o‘rganishga bag‘ishlangan ilmiy izlanishlarda nazariy va amaliy manba sifatida foydalanish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Qahhor A. Asarlar. Besh jildlik. 1-jild: Hikoyalar. - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1987. - 336 b.
2. Qo‘shjonov M. Abdulla Qahhor mahorati. - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1988. - 240 b.
3. Normatov U. Qahhor saboqlari. - Toshkent: Adabiyot va san‘at, 1976. - 192 b.
4. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. - Toshkent: Fan, 2007. - 288 b.
5. Karimov B. XX asr o‘zbek adabiyoti: talqin va tahlil muammolari. - Toshkent: Universitet, 2010. - 215 b.